

ROK 1941 – KVALITATIVNÍ PROMĚNY NACISTICKÉ GENOCIDY

Pavel Zeman

Ústav pro studium totalitních režimů

Nucená emigrace z Německa byla společně s pronásledováním a stupňujícím se procesem hospodářského a společenského vyčleňování Židů z většinové německé společnosti nedílnou součástí státního antisemitismu Třetí říše již od roku 1933.¹ K jeho nejznámějším projevům patřily tzv. norimberské zákony z 15. září 1935, které se staly právním základem pro vyloučení Židů z veřejného života v Německu,² a pogrom z 9.–11. listopadu 1938 známý jako tzv. křišťálová noc. Během něho byla v Německu, Rakousku a Sudetech vypálena a zničena většina synagog, vyrabovány židovské obchody, kolem 100 Židů bylo zabito a zhruba 30 000 posláno do koncentračních táborů.³ Vyčleňování Židů z většinové společnosti (vytváření „ghetta bez hradeb“) a jejich nucená emigrace, zaplacená jejich movitým a nemovitým majetkem, byly i jedním z průvodních jevů nacistické antižidovské politiky v Rakousku po březnu 1938 i v Protektorátu po březnu 1939 (byť zde v menší míře než v Rakousku), jak dokládá založení Ústředny pro židovské vystěhovalectví (Zentralstelle für jüdische Auswanderung) ve Vídni 20. srpna 1938 a o rok později, 28. července 1939, i v Praze, v obou případech pod vedením Adolfa Eichmanna.⁴

Dne 21. ledna 1939 se Adolf Hitler vyjádřil před československým ministrem zahraničí Františkem Chvalkovským, že Židé budou zničeni, pokud nezmizí na nějaké vzdálené místo.⁵ Třicátého ledna 1939 poprvé hovořil veřejně v říšském sněmu o likvidaci židovské rasy v Evropě, pokud Židé zavlečou svět do nové války: „*Jestliže se mezinárodnímu finančnímu židovstvu v Evropě a mimo ni podaří ještě jednou uvrhnout národy do světové války, výsledkem bude nikoliv bolshevizace zeměkoule a tím vítězství židovstva, nýbrž zničení židovské rasy v Evropě.*“⁶ Přesto sám Adolf Hitler ani vedení Třetí říše

- 1 K postavení Židů v Německu 1933–1938 viz FRIEDLÄNDER, Saul: *Nazi Germany and the Jews. The years of persecution, 1933–1939. Vol. 1.* HarperCollins. New York 1997; BARKAI, Avraham: *Vom Boykott zur „Entjudung“.* Der wirtschaftliche Existenzkampf der Juden im Dritten Reich, 1933–1943. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1988.
- 2 Zákon o říšském občanství stanovil, že říšskými občany mohou být pouze arijszí Němci nebo osoby spřízněné krve, zatímco Židé mohli být pouze druhořadými státními příslušníky. Zákon na ochranu německé krve a německé cti zakazoval uzavírání sňatků a nemanželský styk mezi Židy a Němci, zaměstnávání německých služebných mladších 45 let v židovských domácnostech a vyvěšování německých vlajek Židy. Provedení nařízení k tzv. norimberským zákonům pak stanovila, že kdo měl alespoň tři prarodiče židovského vyznání, byl považován za plného Žida. Lidé s jedním nebo dvěma židovskými prarodiči byli považováni za tzv. židovské míšence I. nebo II. stupně. Příslušnost do určité kategorie podle norimberských zákonů později rozhodovala o zařazení do transportů do koncentračních táborů. K tzv. norimberským zákonům blíže viz např. ESSNER, Cornelia: *Die „Nürnberger Gesetze“ oder Die Verwaltung des Rassenwahns 1933–1945.* Ferdinand Schöningh, Paderborn 2002.
- 3 GILBERT, Martin: *Křišťálová noc. Předehra záhuby.* BB/art, Praha 2007; DÖSCHER, Hans-Jürgen: „*Reichskristallnacht*“. *Die November-Pogrome 1938.* Ullstein, Frankfurt am Main 1990.
- 4 V Německu byla na pokyn H. Göringa založena Říšská ústředna pro židovské vystěhovalectví (Reichszentrale für jüdische Auswanderung) 21. 1. 1939. K historii ústředny viz např. ANDERL, Gabriele – RUPNOW, Dirk: *Die Zentralstelle für jüdische Auswanderung als Beraubungsinstitution.* Oldenbourg, Wien 2004; MILOTOVÁ, Jaroslava: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. *Terezínské studie a dokumenty* 1997, s. 10–29.
- 5 Dokument 158 (21. 1. 1939). In: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D. Bd. 4. Die Nachwirkungen von München: Oktober 1938 – März 1939.* Imprimerie Nationale, Baden–Baden 1951, s. 170–171.
- 6 DOMARUS, Max: *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945.* Bd. 2. Schmidt, Neustadt a. d. Aisch 1963, s. 1058. K projevu viz KLEY, Stefan: Intention, Verkündung, Implementierung. Hitlers Reichstagsrede vom 30. Januar 1939. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 48, Heft 12, 2000, s. 197–213.

ještě neměli žádný přesný plán, jak naložit s Židy, i když již 24. ledna 1939 pověřil Hitlerův zástupce Hermann Göring Reinharda Heydricha vyřešit „židovskou otázku“ vystěhováním nebo evakuací.⁷

Konsenzus ohledně deportace Židů převládal ve vedení Třetí říše i po vypuknutí druhé světové války. V den přepadení Polska získal Heinrich Himmler na základě dohody SS a německého vojenského velení zvláštní pravomoce pro obsazená území. Následně Reinhard Heydrich vydal 21. září 1939 směrnicí o koncentraci židovského obyvatelstva v okupovaném Polsku a přišel s plány na vytvoření židovské rezervace východně od Krakova.⁸ Následujícího dne sdělil vrchnímu velení armády, „že všichni Poláci žijící v bývalé ruské části Polska mají být postupně vytlačeni na východ a u Krakova má vzniknout židovský stát, kam budou odsunuti i všichni cikáni a další nepohodlné osoby“.⁹ Sedmadvacátého září 1939 vznikl Hlavní úřad říšské bezpečnosti (Reichssicherheitshauptamt, RSHA).¹⁰ Jeho založením posílil svou pozici Heinrich Himmler, který přeskupením německých policejních sil a spojením Bezpečnostní policie (Sicherheitspolizei) tvořené Gestapem a kriminální policií a Bezpečnostní služby SS a NSDAP (Sicherheitsdienst, SD) vytvořil jednu organizaci, jejíž vedení svěřil Reinhardu Heydrichovi. Díky tomu upevnil své postavení i v chystaném přesídlování etnických Němců (Volksdeutsche) žijících mimo území Německa. Ti měli být podle jeho představ přesídleni do Německa a současně na okupovaná území Polska, která měla být germanizována na úkor tamního obyvatelstva. Osmadvacátého září 1939 došlo k podpisu tajného německo-sovětského dodatkového protokolu ke Smlouvě o hranicích a přátelství o přesídlení obyvatelstva německého původu ze sovětské zájmové sféry. O den později, 29. září 1939, hovořil Adolf Hitler před nejbližšími spolupracovníky o svých plánech ohledně Polska. To mělo být podle něj rozděleno do „tří pásem“; na řece Visle měl vzniknout nepřekonatelný Východní val a všechno židovstvo (včetně Židů z Říše) se mělo spolu s ostatními pochybnými elementy soustředit do oblasti mezi Vislou a Bugem.¹¹ Sedmého října 1939 podepsal Adolf Hitler dekret o upevnění německého národa (Erlas zur Festigung deutschen Volkstums) a současně jmenoval Heinricha Himmlera Říšským komisařem pro upevnění němectví (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums). Tím se potvrdila Himmlerova centrální role v přesídlování etnických Němců i v celém procesu germanizace dobytých území východně od Německa. Heinrich Himmler plánoval, vedl a koordinoval novou etnickou politiku na okupovaných územích, která byla nutně spojena i s „řešením židovské otázky“.¹² Jedenáctého října 1939 se místo původně zamýšlené židovské rezervace východně od Krakova naplánovala rezervace nová, umístěná na jih od Lublinu, kam měly být ihned zahájeny první deportace.¹³ V rámci těchto plánů proběhly v druhé polovině října 1939 známé první židovské transporty v rámci „akce Nisko“ z Moravské Ostravy, Katovic a Vídně do Niska nad Sanem. Zde si měli vězni vybudovat na vlastní náklady tábor. Tato chaotická akce však byla v listopadu 1939 ukončena, tábor na jaře 1940 zrušen a zbylí vězni se mohli vrátit.¹⁴

7 ZÁMEČNÍK, Stanislav: K sporům o genezi tzv. konečného řešení židovské otázky. *Český časopis historický* 91, 1993, č. 1, s. 79.

8 ALY, Götz: „Konečné řešení“. *Přesun národů a vyhlazení evropských židů*. Argo, Praha 2006, s. 42.

9 Tamtéž.

10 K historii RSHA založeného 27. 9. 1939 viz např. BROSZAT, Martin – BUCHHEIM, Hans – JACOBSEN, Hans Adolf – KRAUSNICK, Helmut (eds.), *Anatomie des SS-Staates*. Bd. 1–2. dtv. München 1967; WILDT, Michael: *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*. Hamburger Edition, Hamburg 2002.

11 ALY, Götz: „Konečné řešení“, s. 42.

12 K Himmlerově roli Říšského komisaře pro upevnění němectví viz např. VAN PELT, Robert Jan – DWORK, Deborah: *Osvětím. 1270 až současnost*. Nakladatelství Argo, 2006, s. 127–158.

13 ALY, Götz: „Konečné řešení“, s. 43.

14 K tomu viz např. *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Mezinárodní vědecká konference. Sborník referátů*. Rondo, Ostrava 1995; BORÁK, Mečislav: *Transport do tmy. První deportace evropských Židů*. Moravskoslezský den, Ostrava 1994.

Plánované vyhnání Židů již na podzim a v zimě 1939 do německo-sovětské zájmové oblasti neztroskotalo pouze na organizačně-technických obtížích a na odporu úřadů německé civilní správy v okupovaném Polsku, ale „zmařily ho zcela nové a nečekané dynamické procesy, jež vyplynuly z návratu etnických Němců z východní Evropy a jižních Tyrol, ke kterému se německé vedení smluvně zavázalo v létě“.¹⁵ Konflikt mezi cílem deportovat Židy na straně jedné a „vytvořit prostor pro etnické Němce“¹⁶ na straně druhé proto zdaleka nebyl a nemohl být vyřešen.¹⁷ Během následujících patnácti měsíců bylo na základě smluvních závazků Třetí říše z léta a podzimu 1939 do Německa a na okupovaná území přesídleno půl milionu etnických Němců. Pro ně bylo potřeba vytvořit „životní prostor“.¹⁸ V rámci takto složité situace panující na okupovaných polských územích od září 1939 nepřekvapí, že uvedené plány se neoprostily od prvku decimace Židů a dalších skupin obyvatel. Jen v dobytém Polsku speciální jednotky (Einsatzgruppen) do prosince 1939 povraždily kolem 60 000 Poláků a 7000 Židů.¹⁹ Kromě toho docházelo od října 1939 k prvním masovým vraždám psychicky nemocných, Židů i dalších obyvatel ve východním Prusku, v Poznani i jinde kyslíčnickem uhelnatým stlačeným v ocelových lahvích a v prvních pojízdných plynových autech.²⁰ Současně byly v plném proudu přípravy programu nacistické „eutanazie“.²¹ Již 14. července 1933 nacistické Německo schválilo tzv. zákon k zabránění početí dědičně postiženého potomstva (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses),²² jenž stál na počátku vlny rasově hygienických opatření nacistického režimu, spojené s násilnými sterilizacemi a pronásledováním psychicky nemocných a duševně postižených osob. Poté, co Adolf Hitler souhlasil v roce 1939 s vykonáním „eutanazie“ na postiženém potomkovi rodiny Kauerových z Lipska, která se na něj obrátila s žádostí o povolení „milosrdné smrti“, a povolil stejný postup i v dalších podobných případech,²³ ustavili Hitlerův osobní lékař Karl Brandt a šéf Hitlerovy stranické kancléře (Kanzlei des Führers) Phillip Bouhler v srpnu 1939 Říšský výbor pro vědeckou evidenci závažných dědičných a vrozených těžkých chorob (Reichsuasschus zur wissenschaftlichen Erfassung von erb- und anlagebedingten schweren Leiden). Po zahájení druhé světové války

15 ALY, Götz: „Konečné řešení“, s. 27.

16 Tento osud sdílel i Heydrichův program přesídlovacích akcí z konce listopadu 1939 rozdělený na tzv. krátkodobý plán zahrnující deportace Židů a Poláků ze západních území Polska přímo přiřčených k Říši do polských oblastí pod německou okupovanou správou a tzv. dlouhodobý plán deportací Židů a Poláků do východních provincií. Viz ALY, Götz: „Konečné řešení“, s. 48.

17 Tamtéž, s. 50.

18 Tamtéž, s. 27–28.

19 První masakr polských Židů se odehrál již 3. září 1939 jako německá odvěta za údajně vraždu Němců Poláky v Brombergu. CHINCIŃSKI, Tomasz – MACHCEWICZ, Paweł: *Bydgoszcz 3–4 wrzeźnia 1939. Studia i dokumenty*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2008. POHL, Dieter: *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2003, s. 49 a dal.

20 K tomu RIESS, Volker: *Die Anfänge der Vernichtung „lebensunwerten Lebens“ in den Reichsgauen Danzig–Westpreußen und Wartheland 1939/40*. Lang, Frankfurt am Main – Berlin 1995; TOPP, Sascha – FUCHS, Petra – HOHENDORF, Gerrit – RICHTER, Paul – ROTZOLL, Maïke: Die Provinz Ostpreußen und die nationalsozialistische „Euthanasie“. SS – „Aktion Lange“ und „Aktion T4“. *Medizin Historisches Journal* 43, 2008, s. 20–55.

21 K realizaci programu nacistické „eutanazie“ viz např. KLEE, Ernst: „Euthanasie“ im NS-Staat. Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens“. Fischer, Frankfurt am Main 1983; SCHMUHL, Hans–Walter: *Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasie. Von der Verhütung zur Vernichtung „lebensunwerten Lebens“, 1890–1945*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1987; FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid. Von der Euthanasie zur Endlösung*. Berlin Verlag, Berlin 1997; BURLEIGH, Michael: *Death and Deliverance. Euthanasia in Germany 1900–1945*. Cambridge University Press, New York–Cambridge 1994.

22 Do roku 1939 bylo jen v samotném Německu násilně sterilizováno kolem 300 000 osob. K zákonu viz BEN-ZENHÖFER, Udo: *Zur Genese des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*. Klemm & Oelschläger, Münster, 2006.

23 VAN PELT, Robert Jan – DWORK, Debórah: *Osvětím*, s. 123–124.

začali oba jmenovaní na základě Hitlerova pověření²⁴ s organizací masové likvidace nemocných a postižených osob, označované jako „eutanazie“. Během několika měsíců přijali za tímto účelem řadu úředníků, techniků, policistů a lékařů, jejichž úkolem bylo pokud možná co nejraciálněji provedení masové vraždy. Pro přípravu a provádění „eutanazie“ zřídili polostátní organizaci skládající se ze čtyř institucí, jejichž součinnost přinesla smrt desetitisíce osob. Říšské pracovní společenství léčebných a ošetrovatelských ústavů (Reichsarbeitsgemeinschaft Heil- und Pflgeanstalten /RAG/) mělo na starosti podchycení obětí z lékařského hlediska, Obecně prospěšná nadace pro ústavní péči (Gemeinnützige Stiftung für Anstaltspflege) odpovídala za zřízení a provoz likvidačních ústavů a výběr a zaměstnání personálu, Obecně prospěšná společnost pro transport nemocných (Gemeinnützige Krankentransport GmbH) prováděla jejich transport se zdravotní dokumentací do likvidačních ústavů a Ústřední zúčtovací místo léčebných a ošetrovatelských ústavů (Zentralverrechnungsstelle Heil- und Pflgeanstalten) zúčtovalo ošetrovatelské náklady obětí k datu jejich úmrtí a přebíralo další úkoly nadace.²⁵ Organizace sídlila v Berlíně v ulici Tiergartenstraße 4 a od ní se odvozoval její název – tzv. organizace T4.²⁶ V letech 1940–1941 zřídila v Německu a Rakousku šest likvidačních ústavů (Brandenburg, Grafeneck, Hartheim, Pirna-Sonnenstein, Bernburg a Hadamar), v nichž v plynových komorách od ledna 1940 do srpna 1941 zemřelo na otravu kyslíčnickem uhelnatým nejméně 70 273²⁷ lidí z Německa, Rakouska a Sudet.²⁸

„Eutanazie“ se nevyhnula ani okupovanému Polsku,²⁹ kde v březnu 1940 probíhaly deportace Židů do poněmčovaných polských oblastí východně od Varšavy a Lublinu. V dubnu 1940

- 24 Pověření k zahájení programu „eutanazie“ osobně vydané Adolfem Hitlerem v říjnu 1939 bylo antedatováno k 1. 9. 1939. Provedením akce byli pověřeni K. Brandt a P. Bouhler. Pověření mělo charakter rozkazu a bylo napsáno na Hitlerově osobním dopisním papíru. Tím mělo být navozeno zdání, že jde o osobní rozhodnutí, které není určeno k úřednímu zveřejnění. Pověření navíc nemělo ani právní váhu, neboť nemělo žádnou oporu ve stávající legislativě. Antedatací k 1. 9. 1939 bylo zdůrazněno, že válka změnila nejen mezinárodní status Říše, ale že válka současně znamená začátek vnitřní čistoty Německa od „méněcenných elementů“. Viz FRIEDLANDER, Henry: *Der Weg zum NS-Genozid*, s. 117–151, k samotnému pověření s. 125–126.
- 25 BÖHM, Boris – EIGELSBERGER, Peter – FEDOROVIC, Tomáš – SCHULZE, Dietmar – SCHWANINGER, Florian – ŠIMŮNEK, Michal – ZEMAN, Pavel: „Nehodné žítí“. „Lebensunwert“. 'Not Worth Living'. *Nacistická „eutanazie“ v říšské župě Sudety a Protektorátu Čechy a Morava, 1939–1945. Die nationalsozialistische „Euthanasie“ im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945. Nazi euthanasia in the Reich District of Sudetenland and in the Protectorate of Bohemia and Moravia, 1939–1945*. Verein Schloss Hartheim, Hartheim 2009, s. 6.
- 26 K centrále „T4“ v Berlíně viz ALY, Götz: *Aktion T4. 1939–1945. Die „Euthanasie“ –Zentrale in der Tiergartenstrasse 4*. Edition Hentrich, Berlin 1987.
- 27 Tento počet obětí uvádí tzv. Hartheimská statistika, 39stránková brožura s měsíčními statistickými údaji o počtech zavražděných nemocných a postižených osob v šesti likvidačních ústavech za období 1940–1941. Brožuru, v níž je zabití kyslíčnickem uhelnatým v hermeticky uzavřeném prostoru označeno jako „dezifekce“, našly americké vojenské úřady v červnu 1945 v rakouském likvidačním ústavu v Hartheimu. Blíže viz KAMMERHOFER, Andrea: *Die „Hartheimer Statistik“. Bis zum 1. September 1941 wurden desinfiziert: Personen: 70 273*. In: KEPPLINGER, Brigitte (eds.), *Tötungsanstalt Hartheim. Oberösterreichischen Landesarchiv und dem Lern- und Gedenkort Schloss Hartheim, Linz 2005*, s. 27–39.
- 28 Po skončení tzv. organizované fáze „akce T4“ pokračovala až do konce druhé světové války vedle „akce 14f13“ (od září 1941 zabití vybraných vězňů koncentračních táborů ve vyhlazovacích centrech „eutanazie“ v rakouském Hartheimu a německém Sonnensteinu a Bernburgu) tzv. neorganizovaná fáze „eutanazie“, tj. zabití zbývajících pacientů v psychiatrických ústavech v Německu, Rakousku a Sudetech. Celkový počet obětí nacistické „eutanazie“ byl během Norimberského procesu odhadnut na 275 000. GUTMAN, Israel (eds.): *Enzyklopädie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden. Band I A–G*. Piper, München–Zürich 1995, s. 425. K akci 14f13 viz GRODE, Walter: *Die „Sonderbehandlung 14f13“ in den Konzentrationslagern des Dritten Reiches. Ein Beitrag zur Dynamik faschistischer Vernichtungspolitik*. Lang, Frankfurt am Main, 1987.
- 29 K tomu viz RIESS, Volker: *Die Anfänge der Vernichtung „lebensunwerten Lebens“ in den Reichsgauen Danzig–Westpreußen und Wartheland 1939/40*; JAROSZEWSKI, Zdzisław (eds.): *Pacjenci i pracownicy szpitali psychiatrycznych w Polsce zamordowani przez okupanta hitle-rowskiego i los tych szpitali w latach 1939–1945. Tom I. Szpitale. Tom II. Imienne wykazy zamordowanych*. Warszawa 1989; JAROSZEWSKI, Zdzisław (eds.): *Zagłada*

se ocitlo více než 100 000 Židů v ghettu v Lodži a další statisíce Židů byly do podzimu 1940 uzavřeny v ghettech ve Varšavě, Krakově, v Radomi a Lublinu, kde zemřely hladem, zimou a z důvodu špatné péče a brutálního zacházení ze strany německých úřadů.³⁰ Výstižně popsal jejich osud na příkladu varšavského ghetta ve svém deníku varšavský učitel Chaim Kaplan. Desátého září 1940 si poznamenal: „*Před našima očima tu vyrůstá žalář, v němž bude uvězněno půl milionu mužů, žen a dětí, nikdo neví na jak dlouho. [...] Ten obrovský hrob navíc staví Judenrat (židovská rada) z vlastních prostředků.*“ O týden později popsal uzavření varšavského ghetta slovy: „*Jsmo ze všech stran odříznuti. Byli jsme vyděleni ze světa, z lidské společnosti.*“ A v listopadu 1940 již bez jakýchkoli iluzí konstatoval: „*Židé tu shnijí zaživa. [...] Půl milionu lidí je odsouzeno k smrti, už jen čekají na vykonání rozsudku.*“³¹

Přes probíhající deportace Židů na polská území a jejich uzavírání do ghatt v průběhu roku 1940 nacistické vedení ani Adolf Hitler neopouštěli myšlenku zbavit se Židů jejich vystěhováním na nějaké vzdálené místo. V červnu 1940 předložilo německé Ministerstvo zahraničních věcí společně s RSHA „Plán Madagaskar“, předpokládající přestěhování milionů evropských Židů na ostrov Madagaskar, který chtěla Třetí říše získat od Francie po její porážce jako mandátní území. Tento iluzorní plán však definitivně ztroskotal po německé porážce v letecké bitvě o Anglii a potichu byl odsunut.³² V květnu 1940, kdy se v nacistickém vedení již hovořilo o „Plánu Madagaskar“, vzniklo také Himmlerovo memorandum o zacházení s cizími národy na východě, které Adolf Hitler 25. května 1940 označil za „*velmi dobré a správné.*“³³ Podle něj měli Poláci projít „tím nejjemnějším ‚rasovým sítím‘ (rassische Siebung)“, jednotlivé rodiny měly být po změně příjmení citlivě zakomponovány do německého života a převážná většina Poláků z Generálního gouvernementu měla být použita jako „zásobárna bezprizorných pracovních sil“. O Židech pak Heinrich Himmler napsal: „*Doufám, že díky možnosti vystěhovat všechny Židy do Afriky nebo nějaké jiné kolonie už pojem Žid jednou provždy zmizí z povrchu zemského.*“³⁴

Protižidovská opatření se v okupovaném Polsku, ale i v samotném Německu a Protektorátu dále stupňovala a přesuny a vyhánění různých skupin obyvatel v průběhu roku 1940 se nevyhýbaly ani západní Evropě. V červenci 1940 začalo v Alsasku nucené přesídlování 3000 Židů do neokupované Francie a z Lotrinska bylo do konce září 1940 vyhnáno 24 210 Francouzů společně se všemi tamějšími Židy.³⁵ Současně se řešila i otázka Němců z jižních Tyrol. V době od 11. do 21. listopadu 1940 pak bylo zhruba 60 000 Lotrinčanů a 10 000 Alsasanů odsunuto do neokupované Francie.³⁶ Další přesuny obyvatel se týkaly i německých menšin z Besarábie a severní Bukoviny, odkud 23. září 1940 začal na základě německo-sovětské smlouvy o jejich vysídlení jejich přesun do Německa.³⁷

I když byla válka rozpoutaná Třetí říši 1. září 1939 vedena jako rasistická, protože eliminovala celé skupiny evropského obyvatelstva,³⁸ a jak názorně doložil Raul Hilberg, umožnila radika-

chorych psychicznie w Polsce 1939–1945. Die Ermordung der Geisteskranken in Polen 1939–1945. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

30 Chronologie událostí ve vztahu k řešení židovské otázky a s ní spojených dalších kroků v okupovaném Polsku i jinde nejen do podzimu 1940, ale až do července 1941 viz ALY, Götz: „*Konečné řešení*“, s. 41–61, 88–100, 127–137 a 170–177.

31 Citováno dle VAN PELT, Robert Jan – DWORK, Debórah: *Osvětim*, s. 120–121. Anglické vydání Kaplanova deníku KAPLAN, A. Chaim: *Scroll of Agony. The Warsaw Diary of Chaim A. Kaplan*. H. Hamilton, London 1966.

32 Bliže viz JANSEN, Hans: *Der Madagaskar-Plan. Die beabsichtigte Deportation der europäischen Juden nach Madagaskar*. Herbig, München 1997.

33 ALY, Götz: „*Konečné řešení*“, s. 88.

34 Tamtéž, s. 88–89.

35 Tamtéž, s. 93.

36 Tamtéž, s. 100.

37 Tamtéž, s. 98–99.

38 TERNON, Yves: *Genocidy XX. století. Zločinný stát*. Themis, Praha 1993, s. 122.

lizaci akcí proti židovským komunitám (a nejen proti nim), které padly Němcům do rukou,³⁹ protizidovská politika podléhala až do června 1941⁴⁰ momentálnímu tlaku okolností, zůstávala nejasná a z větší části závisela na konfliktech mezi mocenskými skupinami nacistického režimu, respektive na rivalitě různých úseků okupačních správ.⁴¹ Ale i tak byly její dílčí kroky stejně jako další nacistická „opatření“ a aktivity na poli národnostní a rasové politiky chápány jejich realizátory jako součást „*chystaného totálního opatření, definitivního řešení, a tudíž vyššího, v brzké době realizovaného nového pořádku*“⁴² – tj. vybudování nacistické rasové říše v Evropě. Když po vojenském přeřazení Sovětského svazu 22. června 1941 vzlaly za své na základě rychlého vývoje událostí na východní frontě představy Adolfa Hitlera, že je možné „...*deportovat a soustředit někde evropské Židy*“, není na základě logiky předchozího vývoje nacistické protizidovské politiky překvapivý přechod k fyzické likvidaci židovského obyvatelstva⁴³ po 22. červnu 1941, a to nejprve v Polsku a ve východní Evropě a posléze v celé okupované Evropě. Samotný vývoj protizidovského tažení na východní frontě byl od léta 1941 kauzální, směřující od masových poprav ruských Židů mobilními vraždícími jednotkami přes deportace Židů východoevropských, středoevropských a posléze i západo- a jihoevropských do ghet v Polsku, Bělorusku a na Ukrajině k systematické likvidaci Židů ve vyhlazovacích táborech v Polsku.

Nacistické „konečné řešení židovské otázky“ (Endlösung der Judenfrage) se ztotožnilo s genocidou nejpозději od 26. března 1941, kdy německá armáda uzavřela dohodu s RSHA o vytvoření malých jednotek bezpečnostní policie a bezpečnostní služby SS (Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD). Ty byly pověřeny začít po útoku na Sovětský svaz s popravami zajatých politických komisařů Rudé armády. Tři tisíce mužů bylo rozděleno do čtyř skupin (Einsatzgruppe A, B, C, D) a dále na komanda o 70 až 100 mužích. RSHA budoval tyto jednotky podle vzoru použitého při obsazování Rakouska, Čech, Moravy a Polska v letech 1938–1939.⁴⁴ Pravou náplň činnosti těchto jednotek osvětluje známá směrnice německého vrchního velitelství pozemních sil z 6. června 1941 o nakládání s politickými komisaři Rudé armády (tzv. komisařský rozkaz, Der Kommissarbefehl), která nařizovala bez vyšetřování a bez milosti jejich likvidaci: „*V boji proti bolševismu nelze počítat s tím, že se nepřítel bude chovat podle zásad lidskosti a mezinárodního práva. Nenávidné, kruté a nelidské zacházení s našimi válečnými zajatci se dá očekávat zejména od politických komisařů všeho druhu, kteří jsou hlavní nositelé odporu. [...] Původci barbarických asijských bojových metod jsou političtí komisaři. [...] Když tedy budou polapeni v boji nebo v odboji,*

39 Viz HILBERG, Raul: *Die Vernichtung der europäischen Juden. Die Gesamtgeschichte des Holocaust. Bd. 1–3.* Fischer, Frankfurt am Main 1994.

40 K protizidovské politice Třetí říše do června 1941 blíže viz např. ALY, Götz: „*Konečné řešení*“, s. 9–169; DAWIDOWICZ, Lucy: *Der Krieg gegen die Juden 1933–1945.* Luchterhand, München 1979, s. 187–340; HUSSON, Edouard: *Heydrich – konečné řešení židovské otázky.* Domino, Ostrava 2009, s. 45–154; BROWNING, Christopher R.: *Die Entfesselung der „Endlösung“.* Nationalsozialistische Judenpolitik 1939–1942, List Taschenbuch, München 2003, s. 65–359; LONGERICH, Peter: *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung,* Piper, München – Zürich 1998, s. 227–292; HILBERG, Raul: *Die Vernichtung der europäischen Juden.*

41 TERNON, Yves: *Genocidy XX. století,* s. 122.

42 ALY, Götz: „*Konečné řešení*“, s. 228.

43 BURRIN, Philippe: *Hitler und die Juden. Die Entscheidung für den Völkermord,* S. Fischer, Frankfurt am Main 1993, s. 95.

44 K historii a úloze Einsatzgruppen viz KRAUSNICK, Helmut – WILHELM, Hans-Heinrich: *Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938–1942.* DVA, Stuttgart 1981; OGORRECK, Ralf: *Die Einsatzgruppen und die „Genesis der Endlösung“.* Metropol, Berlin 1996; RHODES, Richard: *Páni nad smrtí. SS skupiny zvláštního nasazení a počátek holocaustu.* Beta, Praha 2004; KLEIN, Peter (eds.): *Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42. Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD.* Edition Hentrich, Berlin 1997; RÖMER, Felix: *Der Kommissarbefehl. Wehrmacht und NS – Verbrechen an der Ostfront 1941/42.* Schöningh, Paderborn 2008.

platí zásada – okamžitě zastřelit.⁴⁵ V praxi vedla kromě likvidace zmíněných komisařů (podle nacistické propagandy a ideologie symbolu židobolševického rozkladu) k fyzické likvidaci Židů, Cikánů, „méněcenných Asiatů“ a dalších skupin civilního obyvatelstva.⁴⁶ V jejím duchu spustily tyto jednotky ihned⁴⁷ po přepadení Sovětského svazu na dobytých územích na východě masové represe. To, že válka se Sovětským svazem měla od počátku charakter války vyhlazovací (Vernichtungskrieg), dokládá i postoj německého armádního velení, které v rámci rozkazů vydaných k vojenskému útoku proti Sovětskému svazu (operace Barbarossa, Unternehmen Barbarossa)⁴⁸ rozhodlo 13. května 1941 se souhlasem samotného Adolfa Hitlera o tom, že akce německých vojáků proti civilistům jsou vyňaty z pravomoci vojenských soudů, a současně povolilo represivní akce proti vesnicím.⁴⁹ Tyto kroky společně s vytvořením mobilních vraždících jednotek potvrzují, že provedení „konečného řešení židovské otázky“ se stalo po 22. červnu 1941 již jen otázkou času a naprogramování.⁵⁰ Jeho provedením byly pověřeny SS a jím podřízené složky. Koordinátorem procesu se stal šéf RSHA Reinhard Heydrich, který obdržel 31. července 1941 oficiální pověření předsedy Ministerské rady pro obranu říše (Vorsitzender des Ministerrats für Reichsverteidigung) a Hitlerova zástupce Hermanna Göringa⁵¹ a jež pouze potvrdilo Heydrichovu klíčovou roli v „konečném řešení“.

Před zahájením útoku na Sovětský svaz a tím i před rozpoutáním represivního protizidovského tažení na východě zakázal Adolf Eichmann emigraci Židů z Belgie a Francie a v Polsku byli Židé dále přemísťováni do ghatt. Po zahájení bojů na východní frontě zhruba 1 500 000 ruských

45 Citováno dle ALY, Götz: „Konečné řešení“, s. 172. Originální znění rozkazu viz např. JACOBSEN, Hans Adolf: „Kommissarbefehl und Massenexekutionen sowjetischer Kriegsgefangener“. In: BROZAT, Martin – BUCHHEIM, Hans – JACOBSEN, Hans Adolf – KRAUSNICK, Helmut (eds.): *Anatomie des SS-Staates*. Bd. 2, s. 176. Znění rozkazu také viz *NS-Archiv Dokumente zum Nationalsozialismus*, <http://www.ns-archiv.de/krieg/1941/kommissarbefehl.php> (podle stavu ke dni 11. 2. 2012).

46 TERNON, Yves: *Genocidy XX. století*, s. 126.

47 Již první den útoku na SSSR 22. 6. 1941 hlásily německé vojenské jednotky zastřelení válečného zajatce, nejspíše politického komisaře Rudé armády. RÖMER, Felix: *Der Kommissarbefehl*, s. 361.

48 K vojenským, politickým a diplomatickým aspektům operace Barbarossa viz např. HARTMANN, Christian: *Wehrmacht im Ostkrieg. Front und militärisches Hinterland 1941/42*. Oldenbourg, München 2009; STAHEL, David: *Operation Barbarossa and Germany's defeat in the East*. Cambridge University Press, Cambridge 2009; MURPHY, David E.: *O čem Stalin věděl. Záhada operace Barbarossa*. Academia, Praha 2008; LUKACS, John: *Červen 1941. Hitler a Stalin*. Beta, Praha 2007; ARNOLD, Klaus Jochen: *Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion. Kriegführung und Radikalisierung im „Unternehmen Barbarossa“*. Duncker & Humblot, Berlin 2005; CARELL, Paul: *Operace Barbarossa. Pochod na Rusko*. Naše vojsko, Praha 2003; MÜLLER, Rolf-Dieter – UEBERSCHÄR, Gerd R.: *Hitlers Krieg im Osten 1941–1945. Ein Forschungsbericht*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2000; WEGNER, Bernd: *Zwei Wege nach Moskau. Vom Hitler–Stalin–Pakt bis zum „Unternehmen Barbarossa“*. Piper, München 1991; SCHULTE, Theo J.: *The German Army and Nazi policies in occupied Russia*. Berg, Oxford–New York 1989; UEBERSCHÄR, Gerd R. – WETTE, Wolfram (eds.): *„Unternehmen Barbarossa“ – Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion 1941. Berichte, Analysen, Dokumente*. Schöningh, Paderborn 1984.

49 Tato „armádní praxe“ plně zapadala do radikalizující se německé okupační politiky v celé Evropě v průběhu roku 1941, jak dokládají například odvětné akce proti civilnímu obyvatelstvu v Srbsku. Ke „zločinným rozkazům“ německého vrchního velení před i po 22. červnu 1941 viz např. WETTE, Wolfram: *WEHRMACHT. Obrazy nepřítelů, vyhlazovací válka a legendy*. Argo, Praha, s. 91–98 a 117–121. Dále viz např. BARTOV, Omer: *Hitlers Wehrmacht – Soldaten, Fanatismus und die Brutalisierung des Krieges*. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1995; ARNOLD, Klaus Jochen: *Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion – Kriegführung und Radikalisierung im „Unternehmen Barbarossa“*. Duncker & Humblot, Berlin 2005; HEER, Hannes – Klaus NAUMANN, Klaus (eds): *Vernichtungskrieg – Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*. Hamburger Edition, Hamburg 1995.

50 TERNON, Yves: *Genocidy XX. století*, s. 126–127.

51 K Heydrichově centrální roli v nacistickém konečném řešení židovské otázky nejnověji viz HUSSON, Edouard: *Heydrich – konečné řešení židovské otázky*. Domino, Ostrava 2009.

Židů uprchlo a zhruba 2 500 000 jich zůstalo na dobytých územích.⁵² První vraždící vlna čtyř Einsatzgruppen za sebou zanechala na prvních dobytých územích Sovětského svazu od severu k jihu do konce roku 1941 asi 500 000 civilních obětí, z nichž asi 90 procent tvořili Židé. Jen Einsatzgruppen A povraždila v Pobaltí od června do prosince 1941 asi 229 000 Židů. Druhá vlna vraždění byla zahájena na podzim 1941 a následujícího roku již zuřilo vraždění na celém okupovaném území Sovětského svazu. Kromě zabíjení mužů se od srpna 1941 začalo i s vraždami žen a dětí. Z řady masakrů druhé poloviny roku 1941 patří k nejznámějším smrt 33 771 žen, mužů a dětí v Babím Jaru u Kyjeva 29. a 30. září 1941.⁵³ Celkem padlo za obětí vraždění mobilních vraždících jednotek na okupovaném území Sovětského svazu v letech 1941–1943 zhruba 1 300 000 osob převážně židovského původu.⁵⁴

Od poloviny července 1941 se začaly na dobývaných územích Sovětského svazu odehrávat dva procesy: radikalizace vraždění ruských Židů a příprava k vyhlazení evropských Židů. Jak uvádí Yves Ternon: „*Role byly rozděleny: Hitler coby tichý společník, Himmler stavitel, Heydrich stavbyvedoucí a Eichmann plánovač. V srpnu a září se kroužek zasvěcených rozšířil.*“⁵⁵ Yves Ternon dále přehledně rekapituluje další vývoj událostí, který vyvrcholil nejpozději na podzim či v zimě 1941 rozhodnutím zbavit se Židů masovým vyhlazením.

Jakmile obdržel Reinhard Heydrich od Adolfa Hitlera svolení, požádal Hermanna Göringa o obnovení svého zmocnění z roku 1939 řešit židovskou otázku. Dopisem z 31. července 1941 byly definovány Heydrichovy pravomoci, aby mohl dokončit deportace Židů, jakmile skončí válka. Heydrichův nadřízený a jeden z hlavních architektů nacistického „konečného řešení židovské otázky“ Heinrich Himmler⁵⁶ se pak od září 1939 do července 1941 zabýval „reinstalací“ Židů, od srpna 1941 jejich vyhlazením. Od poloviny července do poloviny srpna 1941 jezdil na východní frontu a s každou jeho návštěvou se radikalizoval postup vůči Židům. Patnáctého srpna 1941 se v Minsku zúčastnil popravy. Tento zážitek v něm vzbudil nevolnost a pravděpodobně na jeho základě předložil Adolfu Hitlerovi plán, jak anonymizovat vyhlazování a racionalizovat ho. Čtyřiačtyřicátého srpna 1941 nechal Adolf Hitler zastavit na základě protestů německé veřejnosti a německé církve organizovanou „eutanazii“ a 28. srpna 1941 již Adolf Eichmann hovořil o „konečném řešení“. Poté odjel 2. září 1941 personál „eutanazie“ z Brandenburgu do Lublinu a 3. září 1941 byl poprvé v Osvětimi na sovětských zajatcích a duševně nemocných vyzkoušen cyklon B.⁵⁷ Desátého září 1941 již Heinrich Himmler s Oswaldem Pohlem z inspekce koncentračních táborů studovali stavbu nových vyhlazovacích táborů v okupovaném Polsku. Osmnáctého září 1941, které řada historiků považuje za datum rozhodnutí o zahájení masového vyhlazování Židů,⁵⁸ informoval Heinrich Himmler župního vedoucího Povartí Arthura Greisera,⁵⁹ že si Adolf Hitler přeje co nejrychleji zbavit Říši a Protektorát Židů.⁶⁰ V tuto chvíli se definitivně rozjel proces příprav a realizace masového vyhlazování ve vyhlazovacích táborech v okupovaném Polsku

52 HILBERG, Raul: *Die Vernichtung der europäischen Juden*. Bd. 2, s. 304–305.

53 WIEHN, Erhard Roy (eds.): *Babij Jar 1941. Das Massaker deutscher Exekutionskommandos an der jüdischen Bevölkerung von Kiew 60 Jahre danach zum Gedenken*. Hartung – Gorre, Konstanz 2001.

54 Podrobně k působení Einsatzgruppen na východní frontě 1941–1942 a počtu obětí např. HILBERG, Raul: *Die Vernichtung der europäischen Juden*. Bd. 2, s. 287–410.

55 TERNON, Yves: *Genocidy XX. století*, s. 129.

56 BREITMAN, Richard: *Architekt „konečného řešení“: Himmler a vyvraždění evropských Židů*. Argo, Praha 2004.

57 VAN PELT, Robert Jan – DWORK, Debórah: *Osvětim*, s. 283–287.

58 Viz např. BURRIN, Philippe: *Hitler und die Juden*, s. 133–153

59 K Arthuru Greiserovi a jeho působení v Povartí viz EPSTEIN, Catherina: *Model Nazi. Arthur Greiser and the Occupation of Western Poland*. Oxford University Press, Oxford 2010.

60 Pro názornost je nastíněná časová posloupnost jednotlivých kroků převzata z TERNON, Yves: *Genocidy XX. století*, s. 130–131.

způsobem známým z programu nacistické „eutanazie“ – udušení obětí plynem nebo kysličníkem uhelnatým v hermeticky uzavřeném prostoru. Po fázi vraždění v poli nastala fáze plánování a vytváření organizačních, technických a personálních struktur, které od počátku roku 1942 do podzimu 1943 v rámci „akce Reinhardt“ (Aktion Reinhardt, též Einsatz Reinhardt)⁶¹ vyvraždí téměř beze zbytku celé polské židovstvo. Současně se vedle nechvalně známých táborů této akce Bełzecu, Sobiboru a Treblinky a vedle Chełmna v průběhu roku 1942 přetvářel ve velký vyhlazovací komplex koncentrační tábor v Osvětimi.⁶²

Požadavkem Adolfa Hitlera ze září 1941 zbavit nejdříve Židů Německo, Rakousko a Protektorát⁶³ se začala stupňovat protizidovská opatření i proti protektorátnímu židovskému obyvatelstvu⁶⁴ a židovskému obyvatelstvu na tzv. území Říšské župy Sudety (části území Čech a Moravy odtržené od předválečného Československa po 30. 9. 1938).⁶⁵ Na území Protektorátu urychlil přípravy na zahájení „konečného řešení“ nástup Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora 27. září 1941. Ty kulminovaly v říjnu 1941 deportací několika tisíc Židů z Protektorátu do ghatt v Lodži a Minsku⁶⁶ a zřízením terezínského ghatta v listopadu 1941.⁶⁷ Odtud se od ledna 1942 začaly vypravovat transporty do ghatt a vyhlazovacích táborů na obsazených východních územích.⁶⁸ Souběžně s genocidou židovského obyvatelstva pokračovala v průběhu roku 1941 nacistická represivní politika vůči dalším skupinám obyvatel Protektorátu i Říšské župy Sudety. Ta získala s příchodem Reinharda Heydricha do Prahy novou dynamiku, vyjádřenou vyhlášením prvního stanného práva hned následujícího dne.⁶⁹

- 61 Podle německých historiků Petera Witteho a Stephena Tyase nesl program likvidace polského židovstva v okupovaném Polsku v letech 1943–1943 název skutečně podle Reinharda Heydricha, a ne podle státního sekretáře říšského Ministerstva financí Fritze Reinhardta. Viz WITTE, Peter – TYAS, Stephen: A New Document on the Deportation and Murder of Jews during „Einsatz Reinhardt“ 1942, *Holocaust and Genocide Studies* 15, 2001, Nr. 3, s. 468–486.
- 62 K historii osvětimského tábora viz VAN PELT, Robert Jan – DWORK, Debórah: *Osvětim*. K osvětimské historiografii viz např. ZEMAN, Pavel: *Poválečná reflexe Osvětimi a osvětimská historiografie*, doslov ke knize VAN PELT, Robert Jan – DWORK, Debórah: *Osvětim*, s. 468–505.
- 63 Dne 18. září 1941 v tomto duchu informoval H. Himmler župního vedoucího Povartí A. Greisera s tím, že se má připravit v zimě 1941 na přijetí 60 000 Židů v Lodži. BURRIN, Philippe: *Hitler und die Juden*, s. 142.
- 64 K nacistickému řešení židovské otázky v Protektorátu Čechy a Morava blíže viz např. KÁRNÝ, Miroslav: *Konečné řešení. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*. Academia, Praha 1991; ROTHKIRCHEN, Livia – SCHMIDT-HARTMANN, Eva – DAGAN, Avigdor: *Osud Židů v Protektorátu*. Trizonia – Ústav pro soudobé dějiny, Praha 1991; OPRACH, Marc: *Nationalsozialistische Judenpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Entscheidungsabläufe und Radikalisierung*. Kovač, Hamburg 2006.
- 65 K nacistickému „řešení židovské otázky“ v Říšské župě Sudety viz OSTERLOH, Jörg: *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*. Argo, Praha 2010.
- 66 K tomu viz MILOTOVÁ, Jaroslava: *Okupační aparát a příprava transportů do Lodže. Terezínské studie a dokumenty*, 1998, s. 42–66; SEEMANN, Richard: *Ghetto Litzmannstadt 1941–1944. Dokumenty a výpovědi o životě českých židů v lodžském ghettu*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 2000; KLEMENTOVÁ, Tāna: *Poslední nástupišťe. Brněnské transporty židů v letech 1941–1945*. Magisterská diplomová práce. Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2010.
- 67 Ke zřízení terezínského ghatta viz např. BLODIG, Vojtěch: Vznik terezínského ghatta, *Terezínské listy*, 25, 1997, s. 7–20; BLODIG, Vojtěch – KÁRNÝ, Miroslav (eds.): *Terezín v „konečném řešení židovské otázky“*. Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghatta: 1941–1945. Logos, Praha 1992.
- 68 Přehled transportů vypravených z terezínského ghatta a jejich obětí viz KÁRNÝ, Miroslav (eds.): *Terezínská pamětní kniha I.–II. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945*. Nadace Terezínská iniciativa, Praha 1995.
- 69 Od 28. 9. 1941 platilo v obvodech vrchních zemských radů (oberlandrátů) Praha, Brno, Moravská Ostrava, Olomouc, Hradec Králové a Kladno. Od 1. 10. 1941 bylo rozšířeno i na politické okresy oberlandrátu Zlín: Hodonín, Uherský Brod a Uherské Hradiště. 1. 12. 1941 bylo zrušeno v oberlandrátech Moravská Ostrava, Olomouc, Hradec Králové, Kladno a Zlín a zůstalo omezeno na oberlandráty Praha a Brno. Zde bylo zrušeno 20. 1. 1942. Oběti zvláštních stanných soudů se v době od 28. 9. 1941 do 20. 1. 1942 stalo 486 osob a 2242 osob bylo posláno do koncentračních táborů. HUŇÁČEK, Zdeněk – JOŽÁK, Jiří – KROUPA, Vlastislav – STRÍBRNÝ, Jan: *Český antifašismus a odboj. Slovníková příručka*. Naše vojsko – Český svaz protifašistických bojovníků, Praha 1988, s. 436 (heslo Stanné soudy, s. 435–436).

Specifickou skupinu pronásledovaných skupin obyvatel Protektorátu a Říšské župy Sudety představovali vedle Romů pacienti psychiatrických ústavů na území Říšské župy Sudety, kteří se stali v letech 1940–1941 oběťmi organizované fáze nacistické „eutanazie“. Od prosince 1940 do července 1941 se nejméně 1138 pacientů z psychiatrických ústavů v Dobřanech, Šternberku na Moravě a Opavě stalo obětí „eutanazie“ v likvidačních centrech v saské Pirně-Sonnensteinu a v hornorakouském Hartheimu (přesné počty obětí jsou předmětem dalšího výzkumu). I když měli být do „akce T4“ zahrnuti pouze pacienti říšskoněmecké příslušnosti, dotkla se i pacientů českých, polských a židovských. Několik set pacientů německé národnosti z Protektorátu se soustředilo v ústavu v Kosmonosech, který jako jediný na protektorátní půdě nepodléhal protektorátní vládě. Odtud měli být odvezeni do Sudet a následně se také stát obětí „akce T4“, k čemuž díky jejímu zastavení v srpnu 1941 nedošlo. Rozšíření centrálně organizované „eutanazie“ i na protektorátní pacienty české národnosti diskutovala berlínská centrála „akce T4“ společně s německým protektorátním vedením (klíčové postavení zde měl státní sekretář Karl Hermann Frank) ještě v roce 1942; k jejímu zahájení nicméně do konce války nedošlo.⁷⁰

Program centrálně organizované „eutanazie“ z let 1940–1941 znamenal přímý předstupeň židovské genocidy i na území Čech a Moravy v hranicích před 30. 9. 1938, a to jak ve způsobu jejich příprav, tak organizace a provedení. Současně stál na počátku řetězce radikalizující se nacistické genocidní politiky, jež právě roku 1941 procházela zásadní kvalitativní proměnou. Převedení personálu „akce T4“ a jeho „organizačně-technického zázemí“ (včetně vražedné technologie v podobě usmrcování obětí kysličníkem uhelnatým v hermeticky uzavřeném prostoru) do okupovaného Polska na přelomu roku 1941–1942, kde byly vybudovány v letech 1942–1943 vyhlazovací tábory „akce Reinhardt“, potvrzuje přímou kontinuitu mezi „akcí T4“ a následným „konečným řešením židovské otázky“. Transporty pacientů z psychiatrických ústavů v Dobřanech, Opavě a Šternberku na Moravě z období 1940–1941 byly navíc první nacistické vyhlazovací transporty z území předmnichovského Československa.

Stupňující se německý teror v Protektorátu po příchodu Reinharda Heydricha a současně kvalitativní změny v celkové podobě nejen nacistické protičeské politiky potvrzuje známý Heydrichův projev týkající se řešení české otázky, přednesený vedoucím činitelům okupační správy v Protektorátu 2. října 1941 v Černínském paláci.⁷¹ V něm veřejně a bez skrupulí definoval cíle své politiky, „*kteřá nebyla v žádném případě klasickým případem imperiální nadvlády, nýbrž sledovala jediný cíl – germanizaci*“.⁷² Toho mělo být dosaženo kombinací různých metod – změnou národnosti a sterilizací, vysídlením rasově nevhodných Čechů, německým osídlením českého prostoru a v neposlední řadě fyzickou likvidací rasově nevhodných a „špatně smýšlejících“ Čechů. Projev byl příkladem kombinace principu krátkodobého plánu a „celkového řešení“ (Gesamtlösung) nejen české otázky, ale i celkového řešení poněmčení Evropy. Krátkodobý cíl představovala vyhraná válka proti Sovětskému svazu. Celkovým řešením byl zmíněný plán na poněmčení Evropy včetně českých zemí, pro jehož realizaci byly podnikány přípravné práce v rámci Generálního

70 Blíže viz ŠIMŮNEK, Michal – SCHULZE, Dietmar (eds.): *Die nationalsozialistische „Euthanasie“ im Reichsgau Sudetenland und Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945. Nacistická „eutanazie“ v říšské župě Sudety a protektorátu Čechy a Morava 1939–1945. Nazi „Euthanasia“ in the Reich District of Sudetenland and Protectorate of Bohemia and Moravia 1939–1945*. Ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR Praha vydalo nakl. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2008; BÖHM, Boris – EIGELBERGER, Peter – FEDOROVIC, Tomáš – SCHULZE, Dietmar – SCHWANINGER, Florian – ŠIMŮNEK, Michal – ZEMAN, Pavel, „*Nehodné žítí*“.

71 Text projevu in: MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÝ, Miroslav: *Od Neuratha k Heydrichovi. Na rozhraní okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. *Sborník archivních prací* 39, 1989, č. 2, s. 98–112.

72 HUSSON, Edouard: *Heydrich – konečné řešení židovské otázky*, s. 233.

plánu východ (Generalplan Ost) již od roku 1940. Ten formuloval v podobě různých materiálů, plánovacích skic a dalších podkladů podobu německé (rozuměj nacistické) kolonizace dobytých východních území, která by vedla k postupné likvidaci tamního slovanského obyvatelstva. Konečná verze plánu byla později doplněna do tzv. Generálního osidlovacího plánu (General-siedlungsplan), konkrétně vyčísloujícího veškeré materiální prostředky. Ten se členil do tzv. malého plánování (Kleine Planung), jež zahrnovalo akce uskutečnitelné během války, a tzv. velkého plánování (Grosse Planung), které zahrnovalo akce rozložené do poválečného horizontu třiceti let. Žádná jeho verze připravovaná plánovacím oddělením Říšského komisaře pro upevnění německví (Planungsamt des Reichskommissariat für die Festigung deutschen Volkstums), plánovací skupinou III B Bezpečnostní služby SS (Planungsgruppe III B beim Sicherheitsdienst des Reichssicherheitshauptamtes der SS, RSHA) a Institutem pro zemědělství a agrární politiku Fridrich-Wilhelmovy univerzity v Berlíně (Institut für Agrarwesen und Agrarpolitik der Berliner Friedrich-Wilhelms-Universität) se nedochovala. Po válce byl plán rekonstruován na základě různých memorand a dokumentů. Malý plán měl být proveden ihned po obsazení prvních území na východě a jeho náplní byla germanizace polského území. V časovém horizontu deseti let měl být polský národ zničen, zčásti vyhlazen a zčásti vystěhován za Ural. Obdobný osud čekal i ostatní slovanské národy, přičemž v případě jejich stěhování za Ural byla u jednotlivých národů stanovena rozdílná procenta: Poláci 80–85 procent, Rusové 50–60 procent v evropské části Sovětského svazu, 25 procent Ukrajinci a Bělorusové a 50–75 procent Češi.⁷³

Z Heydrichových slov v projevu z 2. října 1941, že území Čech a Moravy patří Říši, v nacistické logice věci vyplývalo, že součástí „řešení české otázky“, respektive jeho předstupu musí být zbavení se Židů.⁷⁴ To ostatně potvrdila i porada vedoucích německých protektorátních činitelů u Reinharda Heydricha o „řešení židovské otázky“ v Protektorátu konaná 10. října 1941.⁷⁵ Jeho jmenováním zastupujícím říšským protektorem a přesídlením do Prahy se navíc hlavní město Protektorátu ocitlo v centru plánování „konečného řešení“ v celé okupované Evropě.⁷⁶ A to v rozhodujících měsících příprav na start programu fyzické likvidace polských a posléze evropských Židů – v měsících časově vymezených ukončením organizované fáze nacistické „eutanazie“ v srpnu 1941, přípravou a nasazením pojízdných plynovacích automobilů na podzim a v zimě 1941, které měly ulehčit vraždícím jednotkám za bojovými liniemi,⁷⁷ převedením personálu „akce T4“ a jeho organizačně-technickému zázemí do okupovaného Polska na přelomu roku 1941–1942 za účelem vybudování a vedení vyhlazovacích táborů „akce Reinhardt“ k vyvražďení polské židovské populace⁷⁸ a všeobecně známou konferencí ve Wannsee z 20. ledna 1942. Na ní

73 Ke generálnímu plánu Východ blíže viz KÁRNÝ, Miroslav: Generální plán Východ. *Československý časopis historický*, č. 3, 1977, s. 345–382; Týž: Kolik verzí má Generální plán Východ. *Sborník k problematice dějin imperialismu*, sv. 11, 1981, s. 229–257; RÖSSLER, Mechtild – SCHLEIERMACHER, Sabine (eds.): *Der „Generalplan Ost“*. *Hauptlinien der nationalsozialistischen Planungs- und Vernichtungspolitik*. Akademie-Verlag, Berlin 1993; MADAJCZYK, Czesław (eds.), *Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan. Dokumente*. Saur, München–New Providence–London–Paris 1994; WASSER, Bruno: *Himmlers Raumplanung im Osten. Ger Generalplan Ost in Polen 1940–1944*. Birkhäuser, Basel 1993; HEINEMANN, Isabel: *„Rasse, Siedlung, deutsches Blut“*. *Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas*. Wallstein-Verlag, Göttingen 2003; BURLEIGH, Michael: *Germany Turns Eastwards. A Study of Ostforschung in the Third Reich*. Cambridge University Press, London 1988.

74 HUSSON, Edouard: *Heydrich – konečné řešení židovské otázky*, s. 234.

75 Poznámky z porady viz MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÝ, Miroslav: Od Neuratha k Heydrichovi, s. 128–132.

76 K tomu blíže viz HUSSON, Edouard: *Heydrich – konečné řešení židovské otázky*, s. 227–390.

77 K nasazení pojízdných plynových vozů viz např. HUSSON, Edouard: *Heydrich – konečné řešení židovské otázky*, s. 248–252. Viz též KOGON, Eugen – LANGBEIN, Hermann – RÜCKERL, Adalbert (eds.): *Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas. Eine dokumentation*. Fischer, Frankfurt am Main 1983.

78 K „akci Reinhardt“ viz ARADT, Jicchak: *Belzec, Sobibor, Treblinka. Vyhlašovaci tábory akce Reinhardt*. BB art,

vznikla za Heydrichova předsednictví definitivní podoba nacistického „konečného řešení židovské otázky“ v Evropě.⁷⁹

Nedílnou a jednou z hlavních náplní historiografie židovské genocidy v letech 1933–1945 je od padesátých let 20. století otázka, zda a kdy vydal Adolf Hitler konkrétní rozkaz k provedení „konečného řešení židovské otázky“. Klasik bádání o židovské genocidě Gerald Reitlinger již v padesátých letech 20. století zastával názor, že Adolf Hitler vydal tento rozkaz na jaře 1941.⁸⁰ Stejný názor zastávala později i řada dalších historiků, za všechny uvedme alespoň Eberharda Jäckela nebo Joachima Festa.⁸¹ Další autoři, z nichž zmiňme alespoň Alana Bullocka a Lucy Davidowicz,⁸² tvrdili, že Adolf Hitler plánoval židovskou genocidu již od dvacátých let 20. století a tento program neochvějně sledoval. V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století především v bývalé Spolkové republice Německo probíhal velký vědecký spor o to, zda nacistické „konečné řešení židovské otázky“ bylo výsledkem programově-ideologických záměrů (intencionalistická škola), nebo vyvíjející se chaotické mocenské struktury Třetí říše a stupňující se radikality nacistického režimu v letech druhé světové války (funkcionalisté, strukturalisté).⁸³

Německý historik Uwe Adam již v roce 1972 přišel s názorem, ovlivněným výzkumy amerického historika Raula Hilberga,⁸⁴ že Adolf Hitler „konečné řešení židovské otázky“ schvaloval, ale dlouhodobě neplánoval a deportace Židů a jejich masové vraždění měly být vyústěním částečně chaotických podmínek panujících v roce 1941 na východní frontě po prvních německých vojenských neúspěších.⁸⁵ Jeden z hlavních zastánců „strukturalistického“ pojetí nacistického „konečného řešení židovské otázky“ Hans Mommsen zastával názor, že k židovské genocidě došlo v důsledku kumulující se radikality nacistické násilné politiky, za níž na dobytých územích stejnou měrou zodpovídali Adolf Hitler i jeho podřízení, a že žádný Hitlerův konečný rozkaz neexistoval.⁸⁶ Zastánci „intencionalistické školy“ naproti tomu vyzdvihovali kontinuitu raného antisemitismu Adolfa Hitlera s jeho postoji v roce 1941 a zdůrazňovali, že přechod k masovému

Praha 2006; MUSIAL, Bogdan (eds.): „Aktion Reinhardt“. *Der Völkermord an den Juden im Generalgouvernement 1941–1944*. Fibre, Osnabrück 2004. K samotnému transferu „technologie eutanazie“ z Říše do Polska viz např. LONGERICH, Peter: *Politik der Vernichtung*, s. 441–445.

79 Ke konferenci viz ROSEMAN, Mark: *Setkání ve vile u jezera. Konference ve Wannsee a „konečné řešení židovské otázky“*. Dokořán, Praha 2003.

80 RETLINGER, Gerald: *Die Endlösung. Hitlers Versuch der Ausrottung der Juden Europas 1939–1945*. Colloquium Verlag, Berlin 1956.

81 JÄCKEL, Eberhard: *Hitlerův světový názor. Projekt jedné vlády*. Paseka, Praha – Litomyšl 1999 (poprvé německy 1969); FEST, Joachim: *Hitler. Eine Biographie*. Propyläen, Frankfurt am Main–Berlin–Wien 1974.

82 BULLOCK, Alan: *Hitler. A Study in Tyranny*. Odhams Pr., London 1952; DAVIDOWICZ, Lucy S.: *Der Krieg gegen die Juden 1933–1945*.

83 V roce 1979 označil obě školy za intencionalisty a funkcionalisty poprvé anglický historik Tom Mason. MASON, Tom: *Intention and Explanation. A Current Controversy about the Interpretation of National Socialism*. In: HIRSCHFELD, Gerhard–KETTENACKER, Lothar (eds.): *Der „Führerstaat“*. Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik der Dritten Reiches. Klett-Cotta, Stuttgart 1981, s. 23–42. K celé diskusi dále blíže viz např. ZÁMEČNÍK, Stanislav: *K sporům o genezi tzv. konečného řešení židovské otázky*, s. 73–94; NIŽ-ŇANSKÝ, Eduard: *Niektoré interpretácie fašizmu v SRN 1945–1990*. CompuGraph, Košice 1994, s. 119–136; BROWNING, Christopher R.: *Jenseits von „Intentionalismus“ und „Funktionalismus“*. Die Entscheidung zur Endlösung. In: BROWNING, Christopher R.: *Der Weg zur Endlösung. Entscheidungen und Täter*. Rowohlt Taschenbuch, Reinbek bei Hamburg 2002, s. 71–135.

84 HILBERG, Raul: *Die Vernichtung der europäischen Juden*.

85 Viz ADAM, Uwe: *Judenpolitik im Dritten Reich*. Droste, Düsseldorf 1972.

86 MOMMSEN, Hans: *Die Realisierung des Utopischen. Die „Endlösung der Judenfrage“ im Dritten Reich*. *Geschichte und Gesellschaft* 9, 1983, s. 381–420

vraždění byl výsledkem dlouhodobějšího plánu.⁸⁷ Zvláštní místo zaujal již v sedmdesátých letech 20. století mezi interprety Hitlerovy politiky a jeho postoje k Židům kontroverzní britský autor David Irving, který tvrdil, že Adolf Hitler až do roku 1943 o vraždění Židů nevěděl.⁸⁸ Tento extrémní názor odborná historiografická obec kontinuálně až do současnosti rezolutně odmítla.⁸⁹

Historiografické bádání posledních dvaceti let dospělo na základě písemně zdokumentovaných výpovědí vysokých činitelů Třetí říše a vedení SS k všeobecně sdílenému závěru, že Adolf Hitler sice nevydal kvůli utajení na rozdíl od programu „eutanazie“ písemný rozkaz k zahájení nacistického „konečného řešení židovské otázky“, ale jeho ústní rozkaz k němu je považován za prokázaný. Zmíněný spor obou škol ze sedmdesátých a osmdesátých let minulého století je dnes již překonaný. Díky zpřístupnění nových pramenů po pádu železné opony i v archívech bývalé komunistické východní Evropy byly po roce 1989 velmi podrobně zmapovány a zdokumentovány události nejen let 1939–1941 související s „řešením židovské otázky“.⁹⁰ Díky tomu dnes převládá historiografický konsenzus, že jen s Hitlerovým svolením a s jeho vědomím mohlo dojít k systematickému vraždění evropských Židů. Kanadský historik Christopher R. Browning shrnul stanoviska obou škol ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století do následujících závěrů: zahájení vraždění Židů není spojeno s jedním konkrétním datem, ale vyvíjelo se na základě válečných událostí, celý proces pronásledování Židů měl od zahájení války podobu stupňující se radikality – od neorganizovaných masakrů v okupovaném Polsku 1939–1940 přes obsáhlé deportační plány po masové vraždění Einsatzgruppen na východní frontě a zprovoznění vyhlazovacích táborů v Polsku. Hlavní rozhodnutí v nacistickém „konečném řešení židovské otázky“ a v přechodu od deportačních plánů k hromadnému vyhlazování padlo ve druhé polovině roku 1941.⁹¹ Na těchto závěrech dnes nic nemění ani zdůrazňování různých faktorů vedoucích ke konečnému rozhodnutí vedení Třetí říše fyzicky vyhladit evropské židovstvo, ani kladení Hitlerova ústního rozhodnutí o vyhlazení Židů do různých období v rozmezí jara až prosince 1941.⁹²

87 FLEMING, Gerald: *Hitler und Endlösung. „Es ist des Führers Wunsch...“*. Limes-Verlag, Wiesbaden 1982.

88 Blíže viz ZEMAN, Pavel: David Irving a „osvětímská lež“. In: *O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám*. Praha 2001, s. 209–231 (uveřejněno i na www.holocaust.cz).

89 Viz E. JÄCKEL, Eberhard: Hitler und Mord an den europäischen Juden. Die Widerlegung einer absurden These. *Frankfurter allgemeine Zeitung*, 25. 8. 1977; JÄCKEL, Eberhard – ROHWER, Jürgen (eds.): *Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg. Entschlußbildung und Verwirklichung*. DVA, Stuttgart 1985. Citovaný sborník je klasickou ukázkou v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století probíhajícího sporu mezi „funkcionalistickou“ a „intencionalistickou“ školou.

90 Z řady prací viz např. ALY, Götz – HEIM, Susanne: *Vordenker der Vernichtung. Auschwitz und die deutschen Pläne für eine neue europäische Ordnung*. Hoffmann und Campe, Hamburg 1991; POHL, Dieter: *Von der „Judenpolitik“ zum Judenmord. Der Distrikt Lublin des Generalgouvernements 1939–1944*. Lang, Frankfurt am Main–Berlin 1993; ALY, Götz: *„Konečné řešení“*; GERLACH, Christian: *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*. Hamburger Edition, Hamburg 2000; TÝŽ: *Krieg, Ernährung, Völkermord. Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im Zweiten Weltkrieg*. Hamburger Edition, Hamburg 1998; LONGERICH, Peter: *Politik der Vernichtung*; LOZOWICK, Yaakov: *Hitlers Bürokraten. Eichmann, seine willigen Vollstrecker und die Banalität des Bösen*. Pendö, Zürich 2000; SAFRIAN, Hans: *Eichmann und seine Gehilfen*. Fischer, Frankfurt am Main 1995; POPRZECZNY, Joseph: *Hitlerův kat na východě: Odilo Globocnik*. Academia, Praha 2009; CESARANI, David: *Eichmann. Jeho život a zločiny*. Argo, Praha 2008.

91 Viz BROWNING, Christopher R.: *Die Entfesselung der „Endlösung“*.

92 K tomu viz např. ALY, Götz: *„Konečné řešení“*, s. 231–235; TERNON, Yves: *Genocidy XX. století*, s. 122–134; BANKIER, David – MICHMAN, Dan (eds.): *Holocaust Historiography in Context. Emergence, Challenges, Polemics and Achievements*. Yad Vashem–Berghahn Books, Jerusalem–New York 2009.

Říšský vůdce SS Heinrich Himmler a Gruppenführer SS Reinhard Heydrich na polním letišti v Polsku, 1939

Zdroj: ČTK

Říšský vůdce SS, šéf německé policie a říšský komisař pro upevnění německvů Heinrich Himmler (třetí zprava) a vyšší vůdce SS a policie Rusko – střed Erich von dem Bach-Zelewski (druhý zleva v brýlích) na prohlídce ruských vojenských zajatců u Minsku, přelom července a srpna 1941
Zdroj: ČTK

Muž židovského původu, který si sám před zastřelením musel vykopat hrob, Polsko, nedatováno
Zdroj: ČTK

Oběti hromadné popravky Židů na území Estonska (připravené ke spálení), nedatováno
Zdroj: ČTK